

Perakülast leitud sarvese – vette uppunud jahirelv?

Heidi Luik (*Vilniuse Ülikool*)

2013. aasta juulis leiti Läänemaalt Peraküla rannast piklik teravneva otsaga sarvese. Tegu on juhuleiuga, mida ei ole võimalik leiukonteksti abil dateerida.

Ese on olnud ilmselt pikemat aega vees, selle servad ja tipp on vee pool ümaraks lihvitud. Leiukoht võiks viidata eseme kasutamisele jahirelvana veelindude küttemisel. Samalaadsest leiukohast on pärit arvukalt luust ja sarvest noole- ning odaotsi Lätist, Lubāna järvest.

Lubānast leitud esemeid on dateeritud esemete tüpoloogiate põhjal, leiud kuuluvad perioodi mesoliitikumist pronksiajani. Lubāna leidude hulgas ei leidu siiski Peraküla sarvesemele päris täpseid vasteid. Üsna sarnase kujuga esemeks on Leedu rannikult Šventojist leitud terava otsaga luuese, mis pärineb neoliitikumist, ajavahemikust 3500–2500 eKr. Viimane ei ole tehtud sarvest, vaid toruluust.

Kuigi tundub tõenäoline, et Peraküla leiu puhul võib tegu olla jahiretkel vette sattunud laske- või viskerelvaga, ei saa välistada teisigi võimalusi. Leitud sarvese võis olla ka mõni muu tööriist, mis jahi- või kalaretkel kaasas oli. Selline teravneva otsaga ese võis sobida kalavõrkude või -püüniste punumiseks või parandamiseks.

Saare-Lääne piiskoppide jäljed Euroopa visuaalkultuuris

Anu Mänd (*Tallinna Ülikooli ajaloo, arheoloogia ja kunstiajaloo keskus*)

Keskaegse Liivimaa kõrgvaimulike tellitud või nende mälestuseks püstitatud kunstiteoseid on meie ajani jõudnud küllalt vähe, ent kõige rohkem on neid Saare-Lääne piiskopkonnast. Siinsetesse kirikutesse või linnustesse püstitatud piiskoppide vapitahvlid, mis pärinevad 15. sajandi lõpust ja 16. sajandi esimesest poolest, on (kunsti)ajalookirjutuses võrdlemisi tuntud ja korduvalt reprodutseeritud.

Pisut vähem on käsitlemist leidnud piiskoppide hauaplaadid või nende fragmendid. Ent Saare-Lääne piiskoppide visuaalne pärand ei piirdu üksnes Eestiga – nendega seonduvaid kunstiteoseid võib leida ka mitmel pool mujal Euroopas (Saksamaal, Rootsis, Taanis, Itaalias).

Ettekande eesmärk on neid kunstiteoseid lähemalt tutvustada, peatuda esemete „rännuteedel“ ja arutleda nende ikonograafia teemal.

Reformatsioon Lihula kloostris

Tiina Kala (*Tallinna Linnaarhiiv*)

Vanem ajalookirjandus on Liivimaa kloostreid reformatsiooni ajal enamasti kujutanud vanameelsete kantsidena, mille asukatest vaid üksikud ühinesid usu-uuendajate leeriga. Üldiselt on Liivimaa kloostrite, eriti tsistertslaste kloostrite siseelust nii enne kui ka pärast reformatsiooni siiski üsna vähe teada, kuna allikaid napib.

Lihula nunnaklooster on selles osas mõneti erandlik – Saare-Lääne piiskopikantselei registriraamatud sisaldavad Lihula kloostri ajaloo kohta 16. sajandil kaugelt enam teateid kui on säilinud enamiku teiste kloostrite puhul. Seni on ajalookirjanduses valdavalt kasutatud piiskopikantselei dokumentidest pärinevaid üksikuid pikantseid detaile, sügavamaid muutusi kloostrikorras ja usuelus ei ole käsitletud.

Ettekanne keskendub Saare-Lääne piiskopi Johannes von Münchhauseni 1550. aastate algul koostatud, 11 punktist koosnevatest etteheidetest Lihula nunnakloostri, milles peamiselt kirjeldatakse katoliku kiriku võimu ja Münchhauseni isikliku autoriteedi ning kloostri asutamisest saadik kehtinud kloostrikorra eiramist. Ekskursi korras on põhjust pikemalt käsitleda Münchhauseni väidet saksakeelse postilla tõlkimisest „liivimaa keelde“ ühe kloostri tegutsenud vaimuliku poolt. Küsimus on, millist keelt silmas peeti ja missuguse raamatu tõlkimisest käib jutt.

Üldisem probleem on, mida võib Münchhauseni etteheidetest välja lugeda nii kloostri varasema elukorralduse ja administreerimise kui ka reformatsiooniperioodil kloostri aset leidnud muudatuste, samuti selle kohta, kuidas olid need muudatused seotud reformatsiooni edusammudega Saare-Lääne piiskopkonnas, aga ka kogu Liivimaal.

Saare-Lääne piiskopi ja Lihula nunnakloostri vahel esines eriarvamusi varemgi, näiteks 16. sajandi esimesel veerandil, mil piiskop nõudis nunnadelt rangemat eluviisi. Lahkhelised autoriteedi, sissetulekute jagamise ja poliitiliste eelistuste küsimustes oli ilmik- ja kloostrivaimulike vahel olnud sajandeid, Lihula klooster ja Saare-Lääne piiskop ei olnud erandiks. Piiskop Münchhauseni seekordsed etteheited ei kujutanud endast otseselt siiski varasema tüli jätku. Kuigi vanad eriarvamused võisid mõjutada kloostri läbi viidud muudatuste välist kulgu ja piiskopiga suhtlemise viisi, oli sedapuhku tegu uuendustega, mille käigus klooster asus piiskopi vastasleeri mitte enam ühe või teise isiku ametisemääramise või mõne tulu kasutamise küsimuses katoliku kiriku jurisdiktsiooni ja majanduskorralduse piires, vaid üritas reformatsiooniõpetuse poolele asununa põhimõtteliselt muuta nii kloostri elukorraldust kui ka alluvust.

Kõveralt rajalt õigesse ellu

Kolovere Riigi Hoolekandekooli rajamise lugu

Pille Kippar (*Tallinna Ülikool*)

Kolovere Riigi Hoolekandekool tegutses aastatel 1924-1944/5. Vastrajatud Eesti Vabariigi paljude ülesannete eesotsas seisis noorte koolitamine ja tööeluks ette valmistamine. Omaette tähelepanu vajasisid vanemateta või vajaliku hooleta jäänud kõverale teele sattunud noorukid. Vastava erikooli rajamiseks ostis riik 1923. aasta lõpul Koloveres mõisasüdame (talu) 19 hoone ja 62,6 tiinu maaga ja andis selle haridusministeeriumi kasutada.

1924. aasta kevadel sai õppe- ja hooldusasutuse juhatajaks ja korraldajaks kogunud pedagoog Georg Vehm (s 1869). Lossis algasid ehitus- ja hooldustööd. Kevadsuvel kuulutati välja konkurss pedagoogide /õpetajate/meistrite/ kohale (töö alguseks 15. august), kujundati õppekasvatustöö suunad. Algusest peale nähti vajadust töökasvatuse järel. Suvel saadeti maakondade haridusosakondadele teatised võimaluse kohta ulakate poiste õppima saatmiseks ja oodati kohe ka vastuseid. Alles vähehaaval kujunesid välja tingimused: kuipalju poisse saab üks või teine maakond saata, kes tasub ülalpidamise ja riiete eest (saabuvad täies varustuses). Õpilaste vastuvõtmise ja dokumentidega tegeles HM moodustatud nn valvekomisjon, kelle õlule jäi vahendamine kooli ja ministeeriumi vahel ja väga palju otsustusi. Kuna ehitustööd tuli teha esialgu kavandatud rohkem, ei saadud kooli septembrist avada.

Kolovere Riigi Hoolekandekooli asutamise päevaks sai 7. detsember 1924. Sel päeval saabusid õpilased (kellest keegi ju enam õhtul koju ei läinud), tulid külalised, korraldati aktus ja õppetöö võis alata.

Tulid hoopis uued probleemid: poisid polnud harjunud korra ja distsipliiniga, neile oli vaja pesemisvõimalusi, haigetuba, arsti (sügelised!), vahetusriideid. Vaja inimest, kes laste riiete eest hoolitseb. Aga kui mõni mees jalga laseb...? Seda juhtus sageli.

Kevadpoolaastaks kujunes süsteem välja: koolis töötas neli klassi (I-IV) tunniplaan sai omaseks, asutus sai telefoni: Silla 18 – polnud enam vaja kõike haridusministeeriumilt kirja teel küsida ega aru anda; juhataja muutus enesekindlamaks ja hakkas mõndagi ise otsustama (tellis kartseri), tegi ettepanekuid koolitöö korraldamiseks.

Pärast rasket 1925. a suve (kasvandikud kogu aeg kohal: aeg vaja sisustada; õpetajatele vaja puhkust, asendajaid pole ette nähtud...jne, jne...) oldi järgmiseks kooliaastaks palju paremini ette valmistatud. Ministeeriumi saadeti korralik tunniplaan, mille järgi ka toimiti. Iga kasvandik pidi tegelema mingi erialaga, mis edaspidises elus vajalikuks sai ja mille valik laienes aina. Paarikümne tegevusaasta jooksul (1924-1944/5) lahkus Koloverest korralikkude inimestena sadu noori, kelle kõvera elutee see kool õigeks pööras.

Kolovere Riigi Hoolekandekooli materjalid asuvad Eesti Riiklikus Ajalooarhiivis 24 mapis. Koopiad kirjavahetusest koolijuhataja ja haridusministeeriumi vahel kooli esimese aasta kohta on üksikasjalikud ja täpsed.

Läänemaa auto/motomehed enne Esimest ilmasõda

Rene Levoll (*SA Eesti Vanatehnika Muuseum*)

Esimesed konkreetsemad andmed mootorsõidukite kohta Eestimaa kubermangus on olemas alates 1910. aastast kui kehtestati sõidukite registreerimise kord Eestimaa kubermangus. Liivimaa kubermangus olid eeskirjad olemas juba 1908 aastal, Riia linnas aastast 1903.

Varasemate masinate kohta leidub juhuslikke dokumente, olulist lisainfot annavad säilinud fotod ja perekonnaarhiivid. Veel on võimalik talletada vanade automeeste lastelaste mälestusi.

Selge, et auto ostmine polnud taskukohane iga-ühele. Kesklassi autode hinnad olid 3000-5000 rubla vahel, mootorrattad maksid umbes 500 rubla.

Valdavalt olid autode omanikud kohalikud mõisnikud. Läänemaal olid raudruunad Kloostri, Maidla, Paatsalu, Penijõe, Suuremõisa, Tuudi ja Vigala mõisates. Autosid omasid perekonnad Fersen, Maydell, zur Mühlen, Rennenkamff, Rudnitsky-Sipailo, Stackelberg, Taube, Ungern-Sternberg, Vetter-Rosentahl ja Üexkyll.

Mototehnika omanikke leidis ka ettevõtlikuma meelega lihtsama rahva seas. Enamasti soetati masin, et teenida elatist reisijateveoga. Võiks öelda, et tegemist oli esimeste taksojuhtidega. Parema teenistuse nimel tuli kolida pealinna. Tollal oli üüriautode peamine seisukoht Vene turul (tänapäeval Viru väljakul). Läänemaalastest ootasid Tallinna pritsimaja ees kundesid Villem Kopli Asuküla vallast ja Villem Devid Kärkla vallast.

Rohkemal või vähemal määral jäid pealinna kolinud Läänemaa automehed kodukohaga seotuks. Load reisijate veoks Revelist Haapsalu kreisi said Emmaste kihelkonna talumees Andres Leps ja Massu valla talumees Juhan Poller.

Masinaid soetati ka äri paremaks toimimiseks. Haapsalus Potisepa tn 9 elanud Vladimir Medell ja Märjamaa valla talumees Hermann Laan asutasid Üistes villavabriku. Medellil oli auto, Laanil mootorratas. Tallinna lähistel asuva Liiva kõrtsi omanik Massu valla talumees August Tammer-Tammik oli kahe auto omanik.

Jaan Poskat, kellele kuulus Haapsalus mitu maja, sõidutas kohapeal Padise valla talumees Oskar Dreverk.

Enamus toleaegsetest automarkidest on tänapäeval üsna tundmatud. Autotootjatest olid esindatud firmad Dürkopp, Bergmann Metallurgique, Itala, Horch, Gaggenau, Brasier, Brennabor, Benz, Humber, Horch, Hexe ja Opel. Mootorrattaid oli kaks - Magnet ja Wanderer.

Seoses puhkenud sõjaga toimus 1914. aasta juuli lõpus sõidukite rekvireerimine. Masinate rekvireerimine oli valikuline - hulk sõiduriistu jäi omanikele alles. Paraku kadus enamus neist järgnevatel aastatel erinevatel asjaoludel. 1919 aasta detsembris, kui koostati sõidukite nimekirju Eesti armee vajadusteks, oli Läänemaal alles vaid kaks sõidukõlbmatut mootorrattast. Sõja-aastaid ei elanud üle ka paljud masinate omanikud. Nii nagu mujalgi Eestis, lõppes nõnda ka Läänemaal tehnikaajaloo esimene (tsaariaegne) autoajastu.

Ants Laikmaa natuurist. Rahvuslane ja dändi

Liis Pählapuu (*Eesti Kunstimuuseum*)

+ 20. sajandi alguse kultuurielu oli Eestis plahvatuslik: järjest tekkisid uued lähenemised kultuurile ning kunstile. Ants Laikmaa oli kujutava kunsti murrangutes võtmelise tähtsusega inimene, kes eelkõige oma organiseerimistööga ja väiksemal määral oma kunstiga mõjutas väga palju kohalikku kunstielu. Tema maailmapilt oli aga kahetine. Ühelt poolt konservatiivne ja alalhoidlik, teiselt poolt "uue aja inimesele" iseloomulikult individualistlik ja autonoomne.

+ Kaks poolust olid Laikmaa natuuris, kuvandis ja maailmapildis enamasti sümbioosis, toetades ja täiendades teineteist. Näiteks rahvuslikust ideoloogiast kantud sõnavõtude eelduseks oli Laikmaale sõltumatus mõisast – vaba mehena ei pidanud ta säilitama alalhoidlikust, tal puudus rendikoht, mille püsivuse pärast muret tunda.

+ Laikmaa konservatiivset poolt võiks kirjeldada ka kui "rahvuslust". Rahvuslus oli 20. sajandi alguses laetud teistsuguse tähendusega kui tänapäeval. Laikmaa kujunes rahvuslaseks ärkamisaja järellainetustes ning tajus endal selget rahvuslikku missiooni: ehitada üles rahvuslik kunstikultuur ja puudutada ka oma kunstiga rahvuslikke teemasid. Nii rajas ta ateljeekooli, kus said aja jooksul hariduse mitusada inimest. Kunstis portreteeris sageli rahvuslikke tegelasi või talumehi.

-

+ Rahvuslane – pärit maaperest, tugev seotus maaga, Läänemaa talueluga; nägi lähedalt juba varases lapsepõlves külaühiskonna pingeid; vanemate valikuks oli laste koolitamine eestikeelse suunitlusega koolides; identifitseeris end juba varakult eestlasena; kirjutas mõisakriitilisi artikleid juba 1880. aastatel; vanavara kogumisaktsioonide eestvedajaks, tõi selle juurde ka noori. Osalemine 1905. aasta revolutsioonis sooviga leida võimalus arendada rahvuslikku omakultuuri. Tihedate sidemete sõlmimine Soome kunstnikkonnaga ning soome rahvusliku kunstielu eeskujuks seadmine.

+ Teiselt poolt oli Laikmaa kuvandis palju dändilikku, individualistlikku, rafineeritud maitsele orienteeritust, mis hülgas traditsioonilise kultuuripärandi ja otsis uut linlikku ellusuhtumist.

+ Laikmaale iseloomulik oli estetism ja keskkonna moderniseerimiste imetlemine. Reisidel käies kirjeldab ta reisikirjades alati suurlinnu. Klassikalisele dändile omaselt oli tema elustiil seotud aristokraatlike huvidega (kunst, muusika, teater, seltskonnaõhtud), kuigi päritolult kuulus ta talupoegade hulka.

+ Individualist ja nautleja: ei loonud endale püsisuhteid ega perekonda, elu jooksul olid tal suhted paljude naistega.

- + Reisedel otsis ootamatusi, eksootikat, kirjeldas ja kujutas kohatud erilisi inimesi, hindas tumedaverelist temperamenti.
- + Laikmaad kirjeldatakse kui tõelist seltskonna hinge, torkas silma oma käitumise ja arvamusedustega; dändismi on kirjeldatud kui sotsiaalselt soositud ja ihaldusväärset, "õnnelikku stiili" (Jan Blomstedt).
- + Opositsioonilisus – dändi kehtestab end opositsiooni kaudu; Laikmaa vastandumine vanale ja mandunule; toetus noorele põlvkonnale ja nende valikutele.
- + Sümbioos traditsioonilise ja modernistlikku vahel peegeldus tema maakodu ehituses. Taebla majas oli taotluseks väljast rahvuslik ja taluarhitektuuri järgiv hoone, sees mugav linnakorter.
- + Lõpetuseks võrdlen Ants Laikmaad Kristjan Raua ja Konrad Mägiga. Kolmekesi moodustasid nad 20. sajandi alguse olulisima kunstniketrio, kuid nad esindasid oma kuvandis kolme erinevat maailmapilti. Mägi oli kosmopoliit, kes põlgas avalikult rahvuslikku kuuluvust ning manifesteeris ennast rahvusvahelise mehena. Oluline oli tema jaoks dändism ja estetism. Raud seevastu oli väga sügavate rahvuslike huvidega, kes organiseeris rahvusliku kultuuri alleshoidmist ja otsis oma kunstis samuti võimalusi jätkata rahvusliku kunstiga. Laikmaa moodustas omalaadse sümbioosi neist kahest kunstnikuhoiakust.